
Sociale ongelijkheid in de Sociologische Gids 1953-1993

J. Berting

1. Inleiding

Van oudsher nemen vraagstukken op het gebied van sociale ongelijkheid in de sociologie een belangrijke plaats in. Het gaat daarbij om vragen naar de structuur en de belangrijkste dimensies van sociale ongelijkheid – sociale stratificatie- en klassenanalyses –, om de vraag naar de veranderingen in de aard en mate van intergenerationele en intragenerationele mobiliteit, om het vaststellen van de positie van sociale categorieën en groepen die in het proces van sociale verandering in achterstands- of bevoorrechte posities terechtkomen wat betreft de verdeling van schaarse goederen en ten slotte ook om normatieve vraagstukken die zich op het gebied van sociale ongelijkheid voordoen. De betekenis van het onderzoek op dit terrein wordt vaak zo belangrijk geacht dat door velen de sociologie in de eerste plaats gezien wordt als de discipline die zich voornamelijk met deze vraagstukken bezighoudt en waarvan de wording tot zelfstandige discipline het beste begrepen kan worden op grond van de ontwikkelingen van het sociale ongelijkheidsonderzoek. Het is onbetwistbaar dat de sociologie als produkt van het Verlichtingsdenken en de intellectuele reacties daarop, gevoed door ingrijpende maatschappelijke transformaties – de wording van de industriële samenleving – wel een centrale plaats moest innemen voor het onderzoek naar de ontwikkelingen in de verschijningsvormen van sociale ongelijkheden.

Op *theoretisch* niveau deed zich van den beginne uiteraard de vraag voor naar de verklaring van de ongelijke verdeling van schaarse goederen in samenlevingen, in het bijzonder in de industriële samenleving. De theoretische benaderingen in de werken van de grondleggers van de sociologie, zoals wij die rond de laatste eeuwende aantreffen, zijn onderling strijdig (Marx, Weber, Durkheim, Pareto) en de debatten rond deze theoretische tegenstellingen hebben zich tot in onze tijd voortgezet.

Op *descriptief* niveau ging – en gaat – het erom de verschillende vormen van sociale ongelijkheid en de ontwikkelingen daarin in kaart te brengen. Uiteraard zijn de pogingen om de sociale ongelijkheid te beschrijven door middel van systematisch onderzoek verbonden met theoretische keuzen. In de praktijk van het on-

derzoek blijven die theoretische achtergronden veelal impliciet en richt de aandacht zich in de eerste plaats op methodische vraagstukken, zoals meetproblemen.

Voorts is er in de sociologie een voortdurende aandacht voor *sociale problemen* die samenhangen met sociale ongelijkheid. Het gaat hierbij om de bestudering van concrete sociale groepen of categorieën mensen, die door hun lage positie in de maatschappelijke structuur en op grond van bepaalde gedragskenmerken in de samenleving als probleem worden beschouwd.

Ten slotte is er, in samenhang met op verandering gericht beleid, aandacht voor het *normatieve* niveau: op grond van welke criteria behoren schaarse goederen te worden verdeeld in de samenleving (bij voorbeeld: op grond van behoeften, op grond van (individuele) prestaties, op grond van verworven rechten?)

Met het voorgaande zijn de hoofdlijnen aangegeven van de analyse van het vraagstuk van sociale ongelijkheid in de veertig jaargangen *Sociologische Gids*. De vraag kan worden opgeworpen in hoeverre de *Sociologische Gids* in de Nederlandse sociologie op het gebied van de sociale ongelijkheid een gidsfunctie heeft gehad. De opeenvolgende redacties hebben geen continu en expliciet beleid gevoerd om een gidsfunctie op dit gebied te vervullen, al geven specifieke afleveringen, gewijd aan vraagstukken van sociale ongelijkheid, aan dat er van tijd tot tijd de behoefte werd gevoeld de stand van zaken aan te geven voor wat betreft het stratificatieonderzoek, de sociale mobiliteit en onderwijs, en de werking van de arbeidsmarkt.¹

De aandacht in de analyse van de bijdragen in de *Sociologische Gids* die te maken hebben met sociale ongelijkheid is vooral gericht op de betekenis van deze bijdragen op de diverse hierboven onderscheiden niveaus: wat is de aard van het theoretisch denken tegen de achtergrond van de internationale ontwikkelingen in het sociale ongelijkheidsonderzoek? Is er al dan niet sprake van het overheersen van een theoretische benadering of paradigma? Volgens welke lijnen verloopt de beschrijving van de sociale ongelijkheid: macht, maatschappelijk prestige, inkomen en bezit? Bestaat er aandacht voor continuïteit en verandering van *structurele* scheidslijnen in de samenleving? Welke soort sociale problemen komen in de loop van de veertig jaren naar voren? Is er aandacht voor de betekenis van de feitelijke maatschappelijke veranderingen in deze periode voor de verschillende onderzoekstradities? Op welke wijze werken veranderingen in de internationale verhoudingen, zoals de wording van Europa, door in de probleemformuleringen in de onderscheiden bijdragen? Komt het vraagstuk van sociale of distributieve rechtvaardigheid als vraagstuk van de verdeling van lusten en lasten binnen de samenleving zoals die ontstaat op grond van de werking van de belangrijkste maatschappelijke instellingen (organisatie van de markt, de werking van openbare instellingen e.d.) aan de orde en zo ja, in welke vormen?²

2. Enkele algemene gegevens over de sociale ongelijkheidsbijdragen in de *Sociologische Gids*

Voordat wij de analyse aanvangen van de bijdragen over sociale ongelijkheid in de *Sociologische Gids*, is het wellicht nuttig enkele algemene gegevens te verschaffen. In de periode 1953-1993 zijn in de *Sociologische Gids*, 107 bijdragen gepubliceerd die te maken hebben met sociale ongelijkheid, sociale stratificatie, klassenanalyse, sociale mobiliteit, specifieke sociale problemen die samenhangen met maatschappelijke ongelijkheid en met sociaal-normatieve verdelingsvraagstukken.

Over de gehele periode bezien is het aantal artikelen over sociale ongelijkheid ongeveer 10% van het totale aantal.³ Dit gegeven maakt duidelijk dat in de *Sociologische Gids* het thema sociale ongelijkheid er een is naast vele andere en niet kan worden beschouwd als het sociologische thema bij uitstek.

Wanneer wij de periode van veertig jaren verdelen in vier decennia en nagaan welke bijdragen gebaseerd zijn op empirisch onderzoek⁴ danwel vooral een theoretisch-conceptueel of methodisch karakter hebben, dan blijkt uit tabel 1 het volgende:

Tabel 1: Aantal en aard van de artikelen over sociale ongelijkheid in de SG, in 4 opeenvolgende perioden

	1954-1963		1964-1973		1974-1983		1984-1993		Totaal
Aard van het artikel:	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	
empirisch	2	10	8	36	6	20	19	54	35
niet-empirisch	18	90	14	64	24	80	16	46	72
Totaal	20	100	22	100	30	100	35	100	107

Over de gehele periode bezien, is een derde van de artikelen empirisch van karakter. Per onderscheiden decennium treden er echter grote verschillen op. In het eerste decennium treffen wij het eerste empirisch onderbouwde artikel aan in 1959⁵ en het tweede in 1963.⁶ In het tweede decennium stijgt het empirisch gehalte van de bijdragen relatief sterk om in de derde periode sterk te dalen. De laatste periode geeft een sterke groei te zien van het aantal empirische bijdragen. Het aantal van deze bijdragen overtreft dan zelfs het aantal niet-empirische. Deze laatste ontwikkeling hangt sterk samen met de ontwikkeling van onderzoeksnetwerken die zich bezighouden met specifieke vormen van sociale ongelijkheid in het onderzoek: onderwijs en sociale mobiliteit, arbeidsmarkt en stijgingskansen, en op mesoniveau de betekenis van de grote organisatie in relatie met vooral machtsongelijkheid.

De beschreven ontwikkeling loopt in zekere zin parallel met die welke Becker

constateerde voor de Nederlandse sociologie in het algemeen. Op grond van een indeling in drie perioden constateert hij dat de periode 1955-1968 gekenmerkt wordt door optimisme over de mogelijkheden van de sociologie als discipline. De periode 1968-1980 ziet hij er als een waarin turbulentie, gevolgd door reconstructie kenmerkend zijn.⁷ Zoals bekend leidde de turbulentie vooral in het universitaire onderzoek tot sterke stagnatie gepaard aan een verlies in vertrouwen in de mogelijkheden van het empirisch onderzoek. Reconstructie van onderzoeksorganisatie en –financiering beginnen in de laatste periode, door Becker gekwalificeerd als een periode van consolidatie, duidelijk vruchten af te werpen. In paragraaf 3 in deze bijdrage zal nader ingegaan worden op de vraag of deze consolidatie van het onderzoek niet tevens inhoudt dat er sprake is van een aantal minder gewenste neveneffecten.

3. Theoretische ontwikkelingen

Sociale ongelijkheid als thema – De sociale ongelijkheid wordt in de *Sociologische Gids* als centraal thema aan de orde gesteld in de 2e jaargang met een ‘Stratificatienummer’ (juni 1955, no. 6). Het nummer wordt ingeleid door F. van Heek, de grondlegger van de Leidse stratificatieschool. Het is in het kader van deze bespreking nuttig Van Heeks ideeën over het toekomstige onderzoek hier te citeren:

‘Weliswaar hopen wij door middel van research-werk, dat door de International Sociological Association is gestimuleerd, binnen enige jaren een overzicht te hebben verkregen omtrent de beroepshiërarchieën, zoals deze zich in verschillende gebieden der Westerse samenleving voordoen, zowel als van de stijging en daling, die zich binnen het kader van deze geledingen voltrekt. Hiermede is echter slechts de eerste phase van het onderzoek geëindigd. Daarmee resten belangrijke problemen, zoals de verschillen in de beroepshiërarchie tot sociale hiërarchie, een nauwkeuriger indeling der beroepsgeleding, nadere analyse der oorzaken der sociale stijging en daling en niet te vergeten de sociale waardering der verschillende vormen van mobiliteit.’

In feite wordt ervan uitgegaan dat de sociale ongelijkheid in de ‘laat-kapitalistische periode’ het beste kan worden weergegeven door een nationale beroepenladder die is geconstrueerd op grond van de oordelen van de leden van de samenleving over het maatschappelijke aanzien van beroepen (beroepsprestigestratificatie). Deze beroepsprestigeladder dient vervolgens als de meetlat waarmee sociale stijging en daling van personen wordt gemeten in vergelijking met de posities die door de vaders van de betrokkenen op de beroepsprestigeladder werden of worden ingenomen. Wat op deze wijze wordt gemeten, is de intergeneratiemobiliteit. Van Heek wijst in zijn korte inleiding naar de rol van het *Stratification Committee* van de *International Sociological Association*. De leden van deze commissie hebben in diverse landen onderzoek verricht naar de sociale ongelijkheid en sociale mobiliteit langs lijnen die parallel lopen met de Leidse benadering van Van Heek (o.a.

Carlsson in Zweden, Svalastoga in Denemarken, Girod in Zwitserland, Glass in Engeland). Wat opvalt bij de lezing van het stratificatienummer is dat er nauwelijks aandacht wordt geschonken aan de aard van de theoretische veronderstellingen van dit type stratificatieonderzoek. De beschouwingen betreffen vooral zekere verfijningen binnen de benadering en methodisch-technische problemen. Zo spreekt Ponsioen over het onderscheid tussen macro-, meso- en microstratificaties en de mogelijke relaties tussen deze drie vormen⁸, Somermeyer over klassificatieproblemen die zich voordoen bij het rangschikken van subjectieve oordelen van respondenten waarvan men niet weet welke criteria deze toepassen bij het rangschikken van beroepen naar beroepsprestige⁹ en H.M. In 't Veld-Langeveld biedt een beknopte inventaris van problemen die zich binnen deze stratificatiebenadering voordoen, zoals de vraag naar de aard van de overgangen tussen op grond van beroepsprestige onderscheiden 'klassen'.¹⁰

Fundamentele kritiek tegen de benadering wordt geleverd door Van Doorn die zich verzet tegen het beeld van de maatschappelijke ladder. Het ladderbeeld is bruikbaar op mesoniveau, binnen organisaties waar objectief vaststelbare functies een ladder kunnen vormen waarlangs 'opklimming' mogelijk is. Waar functies in een organisatie 'sporten' op een organisatieladder kunnen zijn, geldt dat *niet* voor beroepen op een maatschappelijke ladder. Van Doorn pleit ervoor de samenleving op te vatten als een *polyhiërarchische structuur*: 'Elke functie, maar ook elk beroep maakt deel uit van een min of meer geprononceerde hiërarchische substructuur. In het geval van de functie is deze structuur nauwkeurig objectief aan te duiden en te omgrenzen – de organisatie in kwestie –, terwijl door de vaak sterk overeenkomstige structuur van sommige typen van organisatie (legers, bedrijven, bureaucratieën) deze functies bovendien ook buiten de bepaalde georganiseerde groep betekenis hebben voor de stratificatie'.¹¹

Van Doorn oordeelt dat het onderzoek naar de beroepsstratificatie gekenmerkt wordt door een vergroving, die zowel gevaarlijk als onnodig is. 'Gevaarlijk, in zoverre wordt gesuggereerd, dat er sprake is van één maatschappelijke ladder, waartegen de diverse mobiliteitsstructuren zich duidelijk laten afschilderen; onnodig ook, daar een meer diepgaand onderzoek de ingewikkelde achtergronden van de beroepsstratificatieproblematiek grotendeels kan achterhalen.'¹² IJzerman sluit zich hierbij aan en werkt het idee van een polyhiërarchische structuur verder uit voor het gebied buiten de beroepenstructuur. Hij brengt daarmee naar voren dat a) de beroepsstratificatie niet samenvalt met de sociale stratificatie en b) andere criteria dan beroepsprestige een rol spelen, zoals levensstijl.¹³

Het geheel van de bijdragen over de sociale ongelijkheid in de *Sociologische Gids* in de veertig jaren overziende, kan de conclusie worden getrokken dat in het onderzoek de hier ruwweg geschetste stratificatiebenadering van de maatschappelijke ongelijkheid steeds een dominante plaats is blijven innemen.

Verklaring van sociale ongelijkheid – Verwonderlijk is het daarbij te moeten constateren dat vraagstukken van *verklaring* van sociale ongelijkheid in de *Sociologische Gids* nimmer aan de orde zijn gekomen, noch als vraagstuk binnen de dominante stratificatiebenadering, noch als vraagstuk inzake de strijdigheid van naast elkaar binnen de sociologie voorkomende verklaringswijzen (zoals functionalistische, elitistische en al dan niet Marxistische structuralistische theorieën). In het algemeen is de aandacht voor theoretische vraagstukken gering. Van de bijdragen over sociale ongelijkheid heeft 18% een min of meer theoretisch karakter – verhandelingen over centrale begrippen en verdelingsmaatstaven – en slechts enkele bijdragen in de *Sociologische Gids* zijn gebaseerd op een van de hoofdstroom afwijkende benadering door structurele scheidslijnen centraal te stellen in een klassenanalyse (Kruyt & Vellinga 1977; Lucardie 1982; Kerstholt 1982¹⁴) zonder daarbij overigens aandacht te schenken aan de verklaring van sociale ongelijkheid in vergelijking met de dominante stratificatietraditie. Deze klassenanalyses verschijnen alle in de derde van de door ons onderscheiden perioden, waarin de maatschappelijke en wetenschappelijke aandacht voor individuele stijging en daling in de ‘prestatie maatschappij’ sterk is afgenomen en er meer aandacht is voor ‘structurele maatschappelijke veranderingen’ dan in de voorgaande en de laatste perioden.

De geconstateerde geringe belangstelling voor verklaringsvraagstukken is niet alleen een gegeven voor het sociale ongelijkheidsonderzoek, maar is kenmerkend voor de Nederlandse sociologie in het algemeen¹⁵ waarin het beschrijven van de sociale werkelijkheid steeds op de voorgrond heeft gestaan. Het door Van Heek geschetste onderzoeksprogramma was in de eerste plaats gericht op het in kaart brengen van de sociale ongelijkheid in Nederland met behulp van een op zich uiterst eenvoudig model van de samenleving en van de bewegingen van individuen in de sociale ruimte zoals het model dat schetst. Verklaringsvragen en kennistheoretische discussies lijken daarbij overbodig omdat het – meestal impliciet gelaten – uitgangspunt van het model is dat de maatschappelijke ontwikkeling van industriële samenlevingen onvermijdelijk gaat in de richting van een samenleving waarin de maatschappelijke positie gebaseerd is op het beroep dat men uitoefent en de beroepsposities die mensen bereiken weer afhankelijk zijn van hun prestaties in de samenleving, in onze tijd vooral op school en in beroep. Deze veronderstelde ontwikkeling van op concurrentieverhoudingen gebaseerde sociale verhoudingen wordt bepaald door a) voortschrijdende rationalisering opgevat als groei van kennis en de ontwikkeling van nieuwe technologieën die daarop is gebaseerd en b) met het voorgaande samenhangende schaalvergroting in de economie die bedrijven dwingt tot toepassing van de best beschikbare technologieën en organisatie-inzichten en het efficiënt gebruik van menselijk talent. In deze opvatting hinkt de maatschappelijke structuur achter de eerder genoemde ontwikkelingen aan. Onderzoek kan blootleggen waar zich barrières voordoen die een distributie van

mensen op grond van talent en prestaties belemmeren. Wij hebben hier te maken met een voorstelling van de maatschappelijke ontwikkeling die in het begin van de 19e eeuw is geformuleerd en die wij in de moderne tijd – in diverse variaties – tegenkomen als de industriële convergentietheese.¹⁶

Onder de maatschappelijke verhoudingen van de eerste naoorlogse periode, gekenmerkt door een sterk optimisme over maatschappelijke ontwikkeling in termen van vooruitgang, was een voorstelling over de maatschappelijke ongelijkheid zoals die in de dominante stratificatiebenadering besloten lag, te begrijpen. Politiek-ideologisch was deze benadering zeer aanvaardbaar voor zowel sociaal-democraten als voor liberalen. Ook in internationaal perspectief bood de benadering een alternatief voor de met 'Marxisme' geassocieerde vormen van klassenanalyse. Voorts bood de benadering de mogelijkheid van een systematische vergelijking tussen landen, waarbij de mate en afstand van de sociale mobiliteit een indicatie vormen voor de relatieve 'geavanceerdheid' van de betrokken landen.

Men kan stellen dat in deze periode zich een onderzoeksparadigma heeft gevormd in de betekenis die Kuhn daaraan heeft gegeven.¹⁷ Een paradigma is geen theorie, maar een geheel van opvattingen, waarden en onderzoekstechnieken dat de leden van een onderzoeksgemeenschap gemeenschappelijk heeft. Het is een sociale constructie die abstract van aard is, maar door de leden van de betreffende onderzoeksgemeenschap geconcretiseerd wordt door voorbeelden, metaforen, en uiteraard door verwijzingen naar concrete onderzoeksresultaten van onderzoekingen die binnen het paradigma zijn verricht.

Een verklaringsparadigma – De stratificatiebenadering van de sociale ongelijkheid, die zich in Nederland na de Tweede Wereldoorlog heeft ontwikkeld, is een paradigma dat, zoals uit het voorgaande blijkt, bepaalde verbindingen heeft met sociologische theorieën, opgevat als algemene verklaringsschema's. Er zijn duidelijke verbindingen met het functionalisme (Parsons, Blau & Duncan, Lenski), met de Paretiaanse elitetheorie en met aan de maatschappelijke ladder aangepaste interpretaties van Webers analyse van klasse, stand en partij. Over de theoretische uitgangspunten op het niveau van verklaring bestaat binnen het paradigma geen consensus. Een consensus op dat niveau is binnen het paradigma ook niet nodig en een debat over de (meta)theoretische uitgangspunten van het stratificatieonderzoek kan slechts voor het onderzoek storende tegenstellingen opleveren. Het paradigma bevat als belangrijkste element de hoog-laag metafoor van de maatschappelijke structuur als een nationale ladder, waarlangs individuen opklimmen en afdalen in vergelijking met de positie op die ladder van het milieu van herkomst. Het klimmen en dalen is afhankelijk van *kansen*. Kansen worden bepaald door kenmerken van het milieu van herkomst, van de betrokken stijgers en dalers zelf (talent, doorzettingsvermogen e.d.) en van kenmerken van de stijgingswegen (zoals aard van het onderwijssysteem en van de arbeidsmarkt). Het paradigma benadrukt

in sterke mate het perspectief van de onderzoeker. Het perspectief van de onderzochten zelf speelt nauwelijks een rol: hoe ervaren zij de maatschappelijke ongelijkheid, wat is voor hen de betekenis van stijgingskansen, welke voorstellingen hebben zij van de aard van de samenleving (maatschappijbeelden). Zoals uit onder andere de studies van Willis en Bertaux¹⁸ blijkt, is het perspectief van de stijgers of niet-stijgers voor het begrijpen van mobiliteitsprocessen bepaald niet onbelangrijk.

Het stratificatieparadigma is, zoals gezegd, verbonden met een unilineaire 'moderniseringstheorie', waaruit volgt dat binnen het paradigma een discussie over de aard en richting van de maatschappelijke verandering achterwege kan blijven. Gezien de koppeling van dit moderniseringsmodel aan natie-staten, blijft de relevantie van supranationale ontwikkelingen voor de mobiliteitskansen (zoals de betekenis van het ontstaan van een Europese markt) vooralsnog onbesproken. Evenmin wordt aandacht geschonken aan de ingrijpende veranderingen die zich in de productie van goederen en diensten voordoen en die ingrijpende gevolgen hebben voor de intrageneratiemobiliteit (verticale mobiliteit in het beroepsleven) en daarmee ook voor de intergeneratiemobiliteit. Het paradigma, verbonden met een optimistische visie op de toekomst, tendeert naar een verwaarlozing van de bestudering van de maatschappelijke gevolgen van een stagnering van mobiliteitskansen en van de mogelijkheden van het ontstaan van nieuwe scheidslijnen binnen de bevolking.

De analyse van de bijdragen over sociale ongelijkheid leidt tot de conclusie dat het beschreven stratificatieparadigma noch van buitenaf, noch van binnenuit met fundamentele theoretische kritiek is geconfronteerd. Theoretisch getinte bijdragen in de *Sociologische Gids* hebben vooral te maken met vraagstukken welke zich voordoen in het onderzoek dat zich op het paradigma baseert. Het gaat daarbij onder andere om een verfijning van vraagstellingen; om meet- en classificatieproblemen en om besprekingen van de aard van de stratificatieladder. Van grote betekenis is ook dat in de loop der tijd 'schoonmaak' wordt gehouden; bepaalde vraagstukken, die niet of moeilijk verenigbaar zijn met de kenmerken van het paradigma, worden terzijde geschoven of eenvoudigweg genegeerd. Een voorbeeld hiervan is de kritiek van Van Doorn in het stratificatienummer van 1955 op de maatschappelijke ladder als metafoor en zijn voorstel zich te richten op concrete hiërarchische structuren (een polyhiërarchische benadering). Het paradigma is in de gehele periode verbonden geweest met nationale netwerken die in verbinding staan met een internationale onderzoeksgemeenschap. Voor het laatste kan worden verwezen naar de rol van het *Stratification Committee* van de *International Sociological Association*.

4. De beschrijving van de sociale ongelijkheid

Voor wat de beschrijving van de sociale ongelijkheid betreft kunnen wij een onderscheid maken tussen beschrijvingen die plaatsvinden binnen het kader van het stratificatieparadigma en beschrijvingen die daar buiten vallen. In de laatste categorie kunnen wij een onderscheid maken tussen de beschrijving van sociale ongelijkheden in termen van maatschappelijke ontwikkelingen die maatschappelijke scheidslijnen al dan niet doen vervagen (b.v. tussen de 'arbeidersklasse' en de middenklasse(n) en de beschrijving van sociale ongelijkheden in termen van sociale problemen. De sociale problemenbenadering stellen wij in paragraaf 5 aan de orde.

Sociale ongelijkheid binnen het stratificatieparadigma – Voor wat betreft de beschrijving van de sociale ongelijkheid binnen het stratificatieparadigma zijn er enkele bijdragen die zich richten op theoretische problemen die zich in de benadering voordoen. Uitgaande van het idee dat sociale ongelijkheid als multidimensioneel kan worden opgevat, doet zich de vraag voor hoe deze multidimensionaliteit kan worden gemeten en wat de maatschappelijke en individuele gevolgen zijn van het feit dat individuen en groepen 'statusincongruente' posities kunnen innemen op de verschillende dimensies van stratificatie.¹⁹ In 1976 poneert Krecker dat de multidimensionele benaderingen pretenderen zich te baseren op Weber, maar dat Weber nooit de bedoeling heeft gehad om totale bevolkingen multidimensioneel te beschrijven en dat zijn rudimentaire schets van maatschappelijke verhoudingen in termen van economische macht, klassen, politieke macht en stand of levensstijl geen theoretisch kader biedt.²⁰

Los van de vraag naar de theoretische samenhang komen bijdragen waarin dimensies van sociale ongelijkheid aan de orde komen in de gehele door ons geanalyseerde periode voor. Het talrijkst zijn bijdragen waarin de status- of (beroeps)prestigedimensie behandeld of benut wordt (7 keer). De (beroeps)prestigedimensie speelt een grote rol in de eerste periode, komt na 1973 niet meer in algemene zin aan de orde, om terug te keren in 1977²¹ en vooral in 1986²² en 1987 met de herijkte beroepsprestigeladder van Sixma en Ultee.²³

Daarnaast komt de stratificatie ook aan de orde in termen van macht en invloed (4 keer), vooral in de vierde periode, in termen van levensstijl en distinctie (4 keer) en slechts eenmaal in termen van inkomensverdeling.

Bijdragen die zich richten op specifieke methodisch-technische vraagstukken binnen het stratificatieparadigma treffen wij in de *Sociologische Gids* weinig aan. Naast het al genoemde artikel van Somermeijer in het stratificatienummer van 1955 over het categoriseren van beroepen vraagt in 1957 Van Braam aandacht voor enkele methodologische aspecten van het sociale stratificatie- en mobiliteitsonderzoek.²⁴ Hij vraagt hierbij aandacht voor de vraag of de beroepsprestigelad-

der, op een bepaald moment geconstrueerd, wel mag worden gebruikt voor de plaatsbepaling van vorige generaties – waarmee immers wordt vergeleken als men de intergeneratiemobiliteit wil vaststellen – en of men er wel van kan uitgaan dat de hoogte van de ladder in de tijd gezien steeds gelijk is. Ten slotte vraagt hij aandacht voor het vraagstuk van de relatie tussen inter- en intrageneratiemobiliteit. Op deze vragen is eigenlijk nooit een theoretisch bevredigend antwoord gegeven, terwijl deze kwesties niet aan relevantie hebben verloren, zeker niet in internationaal vergelijkend perspectief.

Algemene methodologische zaken van deze aard komen in latere jaargangen niet meer aan de orde. Wel treffen wij sinds 1969 een aantal bijdragen aan dat handelt over het meten van machts- en invloedsverschillen, zoals die van Drooglever Fortuin (1969), Braam en Swinkels (1969), Van Goor, Ellemers en Braam (1985) en van Bos (1986).²⁵

Voor de periode na 1970 kunnen wij vaststellen dat het onderzoek dat met het stratificatieparadigma is verbonden, zich vooral richt op het vraagstuk van sociale ongelijkheid en onderwijskansen en in mindere mate – en ook minder expliciet paradigmatisch gebonden – op ongelijke kansen op de arbeidsmarkt. Een derde ontwikkeling is waarneembaar in de aandacht voor sociale ongelijkheid in termen van machtsverdeling, met name in grote organisaties en op lokaal niveau.

Sociale ongelijkheid en onderwijskansen – Dit vraagstuk komt voor de eerste keer aan de orde in een bijdrage van Van Kemenade (1970)²⁶, die een overzicht van de problematiek biedt.

In 1972 volgt een bijdrage van Boon van Ostade waarin een kritische interpretatie gegeven wordt van uitkomsten van het Leidse talentenproject inzake de rol van het ouderlijk milieu bij de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs.²⁷ Dit artikel levert een uitgebreide reactie op van Van Kemenade en Kropman. Zij menen dat het onjuist is uit de Talentenproject-gegevens te concluderen dat bij kinderen die op grond van hun schoolcapaciteiten geschikt zijn voor doorstroming naar het voortgezet onderwijs, de milieufactoren geen rol meer zouden spelen. Van Kemenade en Kropman publiceren in hun bijdrage gegevens waaruit blijkt dat deze conclusie niet zonder meer kan worden getrokken omdat het talentenproject uitgaat van predictiescores waarin milieugegevens zijn verwerkt. Wanneer men uitgaat van prestatiescores in het onderwijs, dan blijkt dat milieuvverschillen wel degelijk een rol spelen in de overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs.²⁸

Deze discussie illustreert op goede wijze dat het onderzoek binnen het geschetste stratificatieparadigma leidt tot een verdergaande specificatie van factoren die in de kansenverdeling ten aanzien van het voortgezet onderwijs een rol spelen. Daarbij blijft het milieu van herkomst als bepalende factor op de voorgrond staan, waarbij aandacht wordt gevraagd voor de betekenis van een actieve ondersteunen-

de rol van de ouders bij de onderwijstaken van het kind, voor de rol van de (culturele) kennis van de ouders en voor de betekenis van taalvaardigheid. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan de betekenis in dit verband van de aard van de school en aan specifieke processen in de klas.

Er vindt weliswaar in de periode 1970-1992 een zekere specificatie plaats²⁹ van bepaalde factoren alsmede een uitbreiding van milieubepaalde factoren die verschillen in doorstroming naar het voortgezette onderwijs en schoolsucces per sociaal milieu zouden kunnen verklaren, maar er is nauwelijks sprake van een kritische evaluatie van de aard van de onderzoeksresultaten in onderlinge samenhang³⁰. De sociologie van onderwijs en milieu ontwikkelt zich overigens in duidelijke samenhang met internationale ontwikkelingen, zowel in aansluiting op discussie over modellen binnen het stratificatieparadigma (Dronkers 1978) als in de ontwikkeling van internationaal comparatief onderzoek (Peschar 1978³¹).

Sociale ongelijkheid en arbeidsmarkt – Het onderzoeksprogramma van de Leidse school richtte zich in de eerste plaats op de intergeneratiemobiliteit, gemeten met behulp van het beroepsprestigecriterium. Het ligt voor de hand te verwachten dat de specificatie van vraagstellingen die betrekking hebben op sociale milieubarrières ten aanzien van onderwijskansen en schoolsucces een logische voortzetting vindt in de analyse van de betekenis van behaalde onderwijskwalificaties, naast andere factoren, voor het bereiken van een bepaald beroepsniveau. Dit is nauwelijks het geval. Wel vraagt Hoksbergen in 1974 aandacht voor de betekenis van schooldiploma's in de intergenerationele mobiliteit³² en in een speciale aflevering van de *Sociologische Gids* over de arbeidsmarkt komt de betekenis van de arbeidsmarkt als verdelingsmechanisme (Van Hoof 1977³³) aan de orde. Vissers *et al.* rapporteren in hetzelfde nummer over de sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt. De meeste bijdragen op het gebied van de arbeidsmarkt zijn geen systematische voortzetting van het onderwijssociologisch onderzoek in de zin van: 'Wat is de relatie tussen onderwijskansen en kansen op de arbeidsmarkt', al worden enkele bijdragen aangetroffen die met deze vraag enigszins samenhangen, zoals die van Scheepers, Speller en Willems (1991³⁴) en van Bovenkerk, Den Brok en Ruland (1991³⁵). Als het gaat om ongelijkheidsvraagstukken, dan richt het arbeidsmarkt-onderzoek zich vooral op ongelijke kansen van specifieke categorieën: etnische groepen en vrouwen.

Men kan verwachten dat in de toekomst binnen het stratificatieparadigma een veel rigoureuzere koppeling plaatsvindt tussen het onderwijssociologisch onderzoek en het arbeidsmarkt-onderzoek dan thans het geval is.

Sociale ongelijkheid en macht – Het onderzoek over onderwijs en milieu en het onderzoek over ongelijkheid en arbeidsmarkt is overwegend te plaatsen op macro-niveau. Daarnaast komen in de *Sociologische Gids* artikelen voor die de sociale

ongelijkheid vooral analyseren binnen organisaties. Daarbij kan het gaan om de rigide ongelijkheidsstructuur van sommige typen organisaties (Lammers 1967³⁶), om vormen van machtsuitoefeningen of leiderschap (Van Gils 1967; Cassee 1967, Bos & Geurts 1992³⁷) of om het blootgesteld zijn aan onaangename arbeid (Van Dijck & Van Oers 1968; Godschalk 1984³⁸). Mobiliteitsvraagstukken binnen organisaties komen slechts eenmaal aan de orde in relatie met het onderscheid tussen mannen en vrouwen (Van der Burg, Van Doorne-Huiskes, Schippers & Siegers 1989³⁹).

Dit onderzoek op mesoniveau is slechts zeer zwak verbonden met de vraagstukken die in de vorige twee onderzoeksgebieden aan de orde kwamen en het vertoont bovendien in de aard van de probleemstellingen een grote mate van discontinuïteit in vergelijking met het onderzoek dat duidelijk te plaatsen is binnen het stratificatieparadigma.

Sociale ongelijkheid buiten het stratificatieparadigma – De bijdragen over sociale ongelijkheid in de *Sociologische Gids* betreffen niet alleen onderzoek dat in het stratificatieparadigma te plaatsen is of dat daar althans verwantschap mee vertoont. Er is een aantal bijdragen waarin de aandacht zich in de eerste plaats richt op structurele verschillen binnen de samenleving en de maatschappelijke veranderingen die daarop inwerken. Het aantal bijdragen op dit gebied is verrassend klein en er is geen continuïteit in de discussie over belangrijke scheidslijnen binnen de samenleving. In de laatste periode zijn er geen bijdragen die zich richten op het voortbestaan van scheidslijnen of het ontstaan van nieuwe scheidslijnen. Maatschappelijke ontwikkelingen en debatten over nieuwe scheidslijnen (nieuwe tweedeling, ontstaan van een stedelijke onderklasse e.d.) vinden in de *Sociologische Gids* geen weerklank.

In de eerste jaargang van de *Sociologische Gids* geeft Sijes een uitgebreid kritisch commentaar op Van Doorns opvattingen, gepresenteerd naar aanleiding van Havemans *Ongeschoolde Arbeider*, over de maatschappelijke scheidslijn tussen geschoold - ongeschoold, en vraagt zich af of zijn kenschetsing van de ongeschoolde arbeider als achterhoede van het proletariaat juist is. Er volgt immers uit, als men de term aanvaardt, dat de arbeidersklasse grotendeels verburgerlijkt is.⁴⁰ Het thema scheidslijnen in de samenleving komt daarna nauwelijks terug, evenmin als de verburgerlijkingsthese. In het stratificatienummer van 1955 wordt over maatschappelijke scheidslijnen niet meer gerept, behalve een opmerking van Van Doorn over Geigers onderscheid tussen arbeidsdenken en eigendomsdenken. De verburgerlijkingsthese komt in 1973 weer aan de orde in een methodologische bijdrage van Arts over stellingen van Goldthorpe *et al.* in de *Affluent Worker*⁴¹ en De Regt tracht in 1977 een schets te geven van de arbeiderscultuur in Engeland en Nederland.⁴²

Aan de middengroepen wordt nog minder aandacht besteed. Dumont schrijft in

1962 over de verschillende dimensies van het middenstandsbegrip⁴³ en Lucardie in 1982 over de positie van de nieuwe middenklasse in de Marxistische literatuur.⁴⁴

Aan het onderscheid tussen ondernemers en niet-ondernemers (hoe gesloten is de categorie der grote ondernemers?) wordt alleen in 1960 aandacht geschonken in een discussie tussen Ter Hoeven (ondernemers vormen een gesloten groep) en Van Zuthem (er is geen ondernemersoligarchie⁴⁵).

Wij kunnen concluderen dat het vraagstuk van structurele veranderingen in de samenleving in samenhang met ongelijkheidsvraagstukken maar in zeer beperkte mate in de *Sociologische Gids* aandacht heeft gekregen en dat van enige continuïteit in vraagstukken, in tegenstelling tot het overheersende stratificatieparadigma, geen sprake is. In beide geschetste onderzoekslijnen is er uitermate weinig aandacht voor maatschappelijke veranderingen op theoretisch niveau, hoewel er wat het onderzoek betreft verschillen te noteren zijn: het arbeidsmarktonderzoek is minder monoparadigmatisch dan het onderwijssociologisch onderzoek en reflecteert in de vraagstellingen in hogere mate maatschappelijke veranderingen. Opvallend is dat in het sociologisch onderzoek op het gebied van de sociale ongelijkheid het stratificatieparadigma de aandacht zodanig richt op verschillen naar 'positieve kansen' dat de maatschappelijke ongelijke verdeling van risico's – als 'negatieve kansen' – geheel buiten beschouwing blijft terwijl voor risicoverdelingen in de algemene sociologie in toenemende mate aandacht wordt gevraagd.⁴⁶ Voorts kan worden geconstateerd dat de aandacht voor de sociale mobiliteit op zich, met name voor de verschillende mobiliteitskanalen en mobiliteitsmechanismen, weinig aandacht bestaat. Sociale mobiliteit is vooral mobiliteit in samenhang met onderwijsinvesteringen. Sociale mobiliteit op grond van minder grijpbare stijgingskansen (in de sport, in sommige delen van het economisch leven, in de politiek e.d.) lijkt in Nederland niet voor te komen.

5. Sociale ongelijkheid en sociale problemen

Er is sprake van een sociaal probleem wanneer de leden van een samenleving, of belangrijke groeperingen daarbinnen, bepaalde verschijnselen strijdig ervaren met de normen en waarden die zij aanhangen. Belangrijk is dat zij de ongewenste verschijnselen in principe als veranderbaar door menselijk ingrijpen beschouwen, uiteraard in de door hen gewenste richting. Aangezien de normen en waarden – die betrekking kunnen hebben op de huidige of een toekomstige maatschappij – de richting van de wenselijke veranderingen aangeven, is hier sprake van een normatieve oriëntatie. Voorts wordt bij sociale problemen de nadruk gelegd op probleemoplossing. Sociale problemen kunnen zich voordoen in vele varianten maar het zal duidelijk zijn dat sociale ongelijkheid zoals die in deze bijdrage is beschre-

ven, verbonden moet zijn met een aantal sociale problemen. In de eerste plaats is in een democratische samenleving de ongelijke verdeling van levenskansen op zich een sociaal probleem wanneer die ongelijkheid het resultaat is van maatschappelijke verhoudingen waarop het individu of een laaggeplaatste collectiviteit weinig invloed kan uitoefenen. Structurele ongelijkheid ligt aan de basis van ongelijke levenskansen. Sociale problemen doen zich ook voor wanneer mensen bepaalde levenskansen niet benutten danwel gedrag vertonen dat hun lage sociale positie bestendigt en bovendien in het maatschappelijke verkeer problemen oplevert vanuit het gezichtspunt van het overheidsbeleid en/of het bedrijfsleven.

Het zal duidelijk zijn dat sociale problemen een sterk ideologisch-politieke lading hebben en dat veranderingen en het politieke denken, die veelal voortvloeien uit veranderende maatschappelijke verhoudingen, leiden tot verandering in de probleemformulering.

De sociologie heeft zich van oudsher met sociale problemen beziggehouden en is op dit gebied sterk beïnvloed door de aard van de maatschappelijk-politieke probleemformulering.

In de eerste periode tot het begin van de tweede periode (1954-1965) lag de nadruk sterk op het probleem van de 'onmaatschappelijkheid' van bepaalde groepen, van onaangepastheid van gedrag. Niet verwonderlijk dat al spoedig een strijd ontstaat rond de wetenschappelijke waarde van een dergelijk begrip.⁴⁷ Het thema verdwijnt uit de sociologie – de laatste bijdrage, van Koopmans over onmaatschappelijkheid en maatschappelijk werk, verschijnt in 1965. De uitbouw van het systeem van sociale voorzieningen gaat gepaard met publikaties in de *Sociologische Gids* over de aard van de 'welvaartsstaat' (1961-1973).⁴⁸ Uitsluitend in de derde periode verschijnt een aantal bijdragen over vrouwenemancipatie⁴⁹ alsmede worden de eerste bijdragen gepresenteerd over rasdiscriminatie, segregatie en andere vraagstukken in verband met allochtone minderheden.⁵⁰

De kwaliteit van de arbeid, vooral in de zin van aandacht voor onaangename arbeid, krijgt in het laatste deel van de derde periode en in de vierde periode aandacht.⁵¹ Andere aspecten van de veranderende maatschappelijke verhoudingen en van met name de economische situatie, komen naar voren in de vierde periode: armoede⁵², werkloosheid en uitkeringen.⁵³

Wij kunnen aan de hand van de voorgaande analyse vaststellen dat de bijdragen aan de *Sociologische Gids* op het gebied van sociale problemen die samenhangen met ongelijkheid, in de vier decennia belangrijke veranderingen in de samenleving weerspiegelen zonder dat daarbij deze veranderingen als object van analyse zelf aan de orde komen. Van het tot ontwikkeling komen van één dominant probleemparadigma is daarbij geen sprake en in dat opzicht is er evenmin sprake van accumulatie van inzicht in het onderzoek. Wel kan worden geconstateerd dat in het sociale problemenveld het empirisch onderzoek aan het einde van de derde perio-

de en in de vierde periode sterk toeneemt. Een systematische verbinding met het stratificatieparadigma komt in dit onderzoek, zoals te verwachten was, niet tot stand.

De sociale probleembenadering van sociale ongelijkheid en de sociale stratificatiebenadering hangen beide uiteraard nauw samen met het vraagstuk van sociale of distributieve rechtvaardigheid: volgens welke criteria behoren in een moderne samenleving levenskansen te worden verdeeld? Dit probleem komt in 1963 in een bijdrage van Vervoort over de welvaartsstaat zijdelings aan de orde wanneer hij stelt: 'De sociale rechtvaardigheid blijkt een uitermate gewillige inspiratiebron, zo lang zij bestaande machts- en prestigeverhoudingen in tact laat'.⁵⁴ Daarna komt de sociale rechtvaardigheid met enige regelmaat terug als onderwerp, ingebed in de sociologische theorie (Berting 1970; Philips 1983; Berting 1988; Houtman 1991⁵⁵). Het onderwerp blijft binnen de *Sociologische Gids* een tamelijk perifeer vraagstuk. Vraagstukken van beleid krijgen op het gebied van sociale ongelijkheid in de vier decennia weinig aandacht. Wel is er enige aandacht in een beperkte periode, voor vraagstukken van medezeggenschap in bedrijven – de 12e jaargang komt zelfs met een medezeggenschapsnummer (5e nummer, 1965) – en voor welzijn- en allochtonenbeleid. Er zijn evenwel nimmer discussies gevoerd over de maatschappelijke voorwaarden voor een effectief, op vermindering van sociale ongelijkheid gericht, beleid.

6. Sociale ongelijkheid en sociale verandering

De 40 jaargangen van de *Sociologische Gids* tonen ons dat sociale ongelijkheidsvraagstukken in de gehele periode steeds de aandacht van de lezer hebben gevraagd. In het onderzoek is, enerzijds, een sterke continuïteit in de aard van de probleemstellingen te ontdekken. Dit geldt voor het onderzoek dat valt binnen het zogenaamde sociale stratificatieparadigma. Binnen dit paradigma is de aandacht in de eerste decennia gericht op de algemene stratificatie en sociale mobiliteit. Deze belangstelling voor de stratificatie – zoals voor de aard van de beroepsprestigeladder – zet zich tot de laatste jaren voort. Daarnaast vinden in de derde en vierde periode vertakkingen plaats op grond van vragen met betrekking tot de rol van het ouderlijk milieu en onderwijs bij continuïteit en verandering in intergeneratiemobiliteit en op grond van onderzoek naar de rol van arbeidsmarkt op dit gebied. Het komt, ondanks enkele eerste aanzetten, nog niet tot een meer geïntegreerde benadering, waarschijnlijk als gevolg van het feit dat onderwijssociologen en arbeidsmarktonderzoekers zich bevinden binnen verschillende maatschappelijke contexten en financieringsstructuren.

Anderzijds wordt de sociale ongelijkheid in de *Sociologische Gids* benaderd door middel van analyse van de structurele kenmerken ervan en als sociaal probleem. Op dit gebied is er van continuïteit in het onderzoek geen sprake. Structure-

le vraagstukken krijgen alleen in de eerste decennia enige aandacht en de sociale probleembenadering weerspiegelt de vraagstukken die in de samenleving in onderscheiden perioden aan de orde komen, maar kent geen ontwikkeling van een eigen paradigma dat vorm en continuïteit geeft aan dit type onderzoek.

In beide hoofdstromen van onderzoek worden sociale en culturele veranderingen in hun betekenis voor de sociale ongelijkheid niet onderzocht. In het stratificatieparadigma niet omdat dat ahistorisch is en een bepaald type modernisering vooronderstelt. In het overige onderzoek is geen continuïteit terug te vinden en is, mede daardoor, de systematische koppeling met sociale veranderingsprocessen moeilijk te maken. Niettemin is het voor een verdere ontwikkeling van het sociale ongelijkheidsonderzoek nodig rekening te houden met, en onderzoek te doen naar veranderingen in opvattingen over de betekenis van sociale stijging en daling, prestatie, hiërarchische verhoudingen in het bewustzijn van mensen. In de *Sociologische Gids* is op dit gebied weinig aan te treffen.⁵⁶ Een sterkere oriëntatie op de betekenis van maatschappelijke voorstellingen zou kunnen worden verbonden met een theoretisch debat over sociale ongelijkheid en sociale verandering.

Voorts lijkt het van belang dat meer aandacht geschonken wordt aan structurele veranderingen, aan scheidslijnen binnen de samenleving, ook aan nieuwe scheidslijnen binnen de Europese samenleving. Op welke wijzen slagen groepen mensen er bewust of onbewust in anderen uit te sluiten van participatie aan belangrijke beslissingen of, wanneer de anderen wel deel hebben aan politieke beslissingen, hun zodanig 'bewust' te maken dat een bepaalde uitkomst is gegarandeerd, zoals op vele gebieden van technologische toepassing voortdurend plaatsvindt?

Ten slotte is er nog het aloude probleem van de relatie tussen intergeneratiemobiliteit die centraal staat in het onderwijssociologische onderzoek en de intrageneratiemobiliteit die een plaats heeft in de organisatiesociologie (carrièreverloop e.d.) en de arbeidsmarkt sociologie. De intrageneratiemobiliteit is in de laatste decennia aan grote veranderingen onderhevig als gevolg van techno-organisatiele ontwikkelingen. Tussen beide vormen van mobiliteit bestaan grote spanningen die noch theoretisch noch empirisch object van systematisch onderzoek zijn (b.v. ten aanzien van de politieke consequenties van een bewustwording van dalende stijgingskansen op de arbeidsmarkt).

7. Besluit

De analyse van het thema sociale ongelijkheid in veertig jaargangen van de *Sociologische Gids* toont ons dat de sociologie als discipline in deze periode verschillende gezichten heeft. Het is een discipline die, in de onderwerpkeuze, reageert op belangrijke maatschappelijke veranderingen en die soms direct bijdraagt aan de maatschappelijke bewustwording van sociale problemen die met die veranderingen samenhangen. Het is een discipline die tevens in bepaalde opzichten in het on-

derzoek continuïteit vertoont (het 'stratificatieparadigma') gepaard aan een zekere ongevoeligheid voor de historische specificiteit van maatschappelijke verandingsprocessen. Voorts kunnen wij constateren dat de analyse van maatschappelijke veranderingen op dit gebied, alsmede de aandacht voor de theoretische en methodologische grondslagen van de discipline, niet sterk naar voren komt. Het beeld van de discipline, zoals dat uit de veertig jaargangen naar voren komt, is waarschijnlijk noch specifiek voor de *Sociologische Gids*-bijdragen op het gebied van de sociale ongelijkheid, noch voor de aard van de sociologie waarvoor de *Sociologische Gids* aandacht vraagt. Het komt mij voor dat de *Sociologische Gids* slechts in bescheiden mate een gidsfunctie heeft vervuld, al hebben de themanummers zeker in dit opzicht een bijdrage geleverd. De gidsfunctie kan waarschijnlijk versterkt worden indien van tijd tot tijd analyses worden gepubliceerd die aangeven waar, ook internationaal gezien, de strategische ontwikkelingsmogelijkheden voor onderscheiden onderzoeksgebied liggen.

Noten

1. De afleveringen over: Stratificatie (Jrg. 2, 4 (1955)); Medezeggenschap (Jrg. 12, 5 (1965)); Arbeidsmarkt (Jrg. 24, 1/2 (1977)); Werkloosheid (Jrg. 31, (1984)); Armoede en Gettovorming (Jrg. 38 (1991)); Gezin en Onderwijs (Jrg. 37 (1990)).
2. D. Miller, *Social Justice*, Clarendon Press, Oxford 1979, p. 22.
3. Hierbij zijn boekbesprekingen, korte notities en bijdragen die betrekking hebben op niet-westerse samenlevingen, niet inbegrepen.
4. Het gaat om empirisch onderzoek van de auteurs danwel om auteurs die hun argumentatie baseren op al reeds beschikbare, niet door henzelf geproduceerde gegevens.
5. J. Berting, W.F. Heinemeijer & H. Philipsen, 'Status en vrije tijd', *SG*, jrg. 6, (1959), p. 122 e.v.
6. C. Vellekoop, 'Naar een beroepsprestige-stratificatie van vrouwenberoepen', *SG*, Jrg. 10 (1963), p. 294 e.v.
7. H.A. Becker, 'An Appraisal of the Achievements in Dutch Sociology'. In: H.A. Becker, F.L. Leeuw & K. Verrips, red., *In Pursuit of Progress. An Assessment of Achievements in Dutch Sociology*, SISWO, Amsterdam 1991, p. 13 e.v.
8. J.A. Ponsioen, 'Typen van stratificatie', *SG*, Jrg. 2 (1955), p. 82.
9. W.H. Somermeijer, 'Enige kentheoretische aspecten van sociale stratificatie', *SG*, Jrg. 2 (1955), p. 107 e.v.
10. H.M. In 't Veld-Langeveld, 'Stratificatieproblematiek in nuce', *SG*, Jrg. 2 (1955), p. 114 e.v.
11. J.A.A. van Doorn, 'Het probleem van de beroepsstratificatie', *SG*, Jrg. 2 (1955), p. 88 e.v.
12. J.A.A. van Doorn, o.c., p. 93.
13. Th.J. IJzerman, 'Kanttekeningen bij het onderzoek naar de sociale stratificatie', *SG*, Jrg. 2 (1955), p. 94 e.v.
14. D. Kruijt & M. Vellinga, 'Klasse en klassebewustzijn. Concepten en paradigma's bij klassieke Marxisten', *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 167 e.v.; A.P.M. Lucardie, 'Het probleem van de nieuwe middenklasse en de Marxistische sociologie', *SG*, Jrg. 29 (1982), p. 129; F. Kerst-

holt, 'De traditie van klassieke klassenanalyse', *SG*, Jrg. 29 (1982), p. 40 e.v.

15. J. Berting, 'Sociologisch Onderzoek in Nederland'. In: L. Rademaker, red., *Sociologie in Nederland*, Van Loghum Slaterus, Deventer 1979, p. 61 e.v.

16. C. Kerr, *The Future of Industrial Societies. Convergence or Continuing Diversity?* Harvard UP, Cambridge, Mass. and London 1983.

17. T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago University Press, Chicago 1962 (1970) en *Postscript. The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago UP, Chicago (1969), 1970, p. 174-210.

18. P.E. Willis, *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*, Westmead Farnborough, Saxon House, Hants 1977.

D. Bertaux, ed., *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*, Sage, Beverly Hills/London 1981.

19. J. Berting, 'Statusincongruentie en sociale mobiliteit', *SG*, Jrg. 12 (1965), p. 2 e.v.

20. R. Kreckel, 'Dimensions of Social Inequality – Conceptual Analysis and Theory of Society', *SG*, Jrg. 23 (1976), p. 338 e.v.

21. J. Berting, 'Sociale stratificatie en sociale mobiliteit', *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 407 e.v.

22. R. Popping, 'Opnieuw beroepsprestige onderzocht. Een onderzoeksantekening', *SG*, Jrg. 23 (1988), p. 29 e.v.

23. H. Sixma & W. Ultee, 'Beroepsprestigeladders en landenkenmerken, een internationaal vergelijkend onderzoek', *SG*, Jrg. 34 (1987), p. 322.

24. A. van Braam, 'Enkele (vergeten?) methodologische aspecten van het sociale stratificatie en –mobiliteitsonderzoek', *SG*, Jrg. 4 (1957), p. 187-192.

25. A.B. Drooglever Fortuyn, 'De meting van macht. Enige validiteitsproblemen bij een onderzoek op het Griekse platteland', *SG*, Jrg. 16 (1969), p. 102 e.v.

G.P.A. van Braam & J. Swinkels, 'De verdeling van invloedskanalen bij collectieve acties vanuit plaatselijk niveau', *SG*, Jrg. 16 (1969), p. 82 e.v.

J.M. Bos, 'Regelmatigheden bij de invloedsverdeling; een empirische toetsing aan de gezondheidszorgsector', *SG*, Jrg. 35 (1988), p. 380.

H. van Goor, J.E. Ellemers & G.P.A. Braam, 'Een nieuwe methode om invloed te meten: positiewisseling en invloedsproces', *SG*, Jrg. 32 (1985), p. 250.

J.M. Bos, 'Invloedsonderzoek en intervieweffecten: informatievertekening bij het interviewen van sleutelfiguren', *SG*, Jrg. 33 (1986), p. 383 e.v.

Zie in dit verband H. van Goor, 'De proces-effectmethode en achttien jaar onderzoek naar invloedsverdelingen'. In: J.A.I. Coolen, red., *Wie krijgt wat?* (Liber amicorum voor prof. dr. G.P.A. Braam, Bohn Stafleu, Van Loghum, Houten/Zaventem 1991, p. 7 e.v.

26. J.A. van Kemenade, 'Onderwijs en sociale ongelijkheid', *SG*, Jrg. 17 (1970), p. 465.

27. A.H. Boon van Ostade, 'Het milieu en de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs in Nederland', *SG*, Jrg. 19 (1972), p. 211 e.v.

28. J.A. van Kemenade & J.A. Kropman, 'Verborgten talenten? Kritische kanttekeningen bij een onjuiste interpretatie', *SG*, Jrg. 19 (1972), p. 219 e.v.

29. Zie in dit verband o.a. W. Ultee, 'How Classical Questions were enriched'. In: H. Becker, F.L. Leeuw and K. Verrips, Eds., *In Pursuit of Progress*, SISWO-Publications, Amsterdam 1991, i.h.b. p. 42 e.v.

30. J. Dronkers & U. de Jong, 'Jencks en Fägerlind op zijn Hollands. Een aanzet tot de studie van de relaties tussen milieu, intelligentie, onderwijs, beroep en inkomen', *SG*, Jrg. 25 (1978), p. 4 e.v.

31. J. Peschar, 'Educational opportunity within and between Holland and Sweden; the semi-experimental approach', *SG*, Jrg. 25 (1978), p. 273 e.v.

32. R.A.C. Hoksbergen, 'Stijgings- en dalingskansen verbonden aan het bezit van een be-

- paald diploma: een macro-sociologische benadering van de intergeneratiemobiliteit', *SG*, Jrg. 21 (1974), p. 38 e.v.
33. J.J. van Hoof, 'Arbeidsmarktonderzoek op een keerpunt', *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 5 e.v.
34. P. Scheepers, T. Speller & A. Willems, 'De arbeidsmarktpositie van werkzoekenden na scholing: een vergelijking van allochtonen met autochtonen', *SG*, Jrg. 38 (1991), p. 162 e.v.
35. F. Bovenkerk, B. den Brok & L. Ruland, 'Meer, minder of gelijk? Over arbeidskansen van hoogopgeleide leden van etnische groepen', *SG*, Jrg. 38 (1991), p. 174 e.v.
36. C.J. Lammers, 'Het ziekenhuis als kastenmaatschappij', *SG*, Jrg. 14 (1967), p. 67 e.v.
37. M.R. van Gils, 'Leiderschap en individuele prominentie', *SG*, Jrg. 15 (1968), p. 29 e.v.
- E.Th. Cassee, 'Leiderschap en rolbegrenzing in een ziekenhuisorganisatie', *SG*, Jrg. 14 (1967), p. 86 e.v.
- J. Bos & P. Geurts, 'Ongelijkheid in de gezondheidszorg door invloedsverschillen bij het verdelen van ziekenhuisvoorzieningen', *SG*, Jrg. 39 (1992), p. 164 e.v.
38. J.J.J. van Dijk & M.L. van Oers, 'Vervreemding, ambitie, bedrijfsbeeld en binding aan het bedrijf', *SG*, Jrg. 15 (1968), p. 14 e.v.
- J.J. Godschalk, 'Onaangename arbeid', *SG*, Jrg. 28 (1981), p. 140.
39. B.L. van der Burg, J. van Doorne-Huiskes, J.J. Schippers & J.J. Siegers, 'Loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen binnen arbeidsorganisaties; een structureel-individualistisch verklaringsschema', *SG*, Jrg. 36 (1989), p. 312 e.v.
40. B.A. Sijes, 'Achterhoede van het Proletariaat. Een principiële kanttekening', *SG*, Jrg. 1 (1954), p. 187 e.v.
41. W. Arts, 'The Affluent Worker in the Class Structure: de verburgerlijking van de arbeider opnieuw bezien', *SG*, Jrg. 20 (1973), p. 5 e.v.
42. A.J. de Regt, 'Arbeiderscultuur in Engeland en Nederland', *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 310 e.v.
43. W. Dumont, 'Het begrip middenstand: functies en dysfuncties van een terminologische verwarring', *SG*, Jrg. 9 (1966), p. 80.
44. A.P.M. Lucardie, o.c., 1982.
45. A. ter Hoeven, 'Leiding en macht in de moderne onderneming', *SG*, Jrg. 7 (1960), p. 206 e.v.
- H.J. van Zuthem, 'Macht en verantwoording in de moderne onderneming', *SG*, Jrg. 7 (1960), p. 272 e.v.
46. U. Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Wege in eine andere Moderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1986 en J. Berting, *De technologische factor*, SISWO, De Lier, ABC/ Rotterdam 1991.
47. De 32e Jrg., no. 5 (1956) is vrijwel geheel gewijd aan deze discussie met bijdragen van Haverda, Litjens, IJzerman.
48. Waarbij vooral moet worden genoemd de aanval van Hoefnagels op het idee dat Nederland de belangrijkste sociale problemen al vrijwel had opgelost (H. Hoefnagels, 'Nederland een sociaal paradijs?', *SG*, Jrg. 8 (1961), p. 374 e.v.).
49. O.a. H. d'Ancona, 'Vrouwenemancipatie: een onderzoeksterrein', *SG*, Jrg. 22 (1975), p. 254 e.v.
- E. Brunt, 'Vrouwenwerk en werkende vrouwen: sociologie voor een dilemma'. *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 137 e.v.
50. O.a. F. Bovenkerk, 'Rasdiscriminatie op de Amsterdamse Arbeidersmarkt', *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 58 e.v.
- F. Bovenkerk, B. den Brok, L. Ruland o.c.; P.W. Blauw, 'De buitenwijk: ook voor buitenlan-

ders?', *SG*, Jrg. 32 (1985), p. 241 e.v.

51. O.a. J.J. Godschalk, 'Gastarbeid en het vuile werk', *SG*, Jrg. 25 (1978), p. 362 e.v. en *SG*, Jrg. 26 (1979), p. 371 e.v.

52. Zie *Armoede en gettovorming in Nederland*, Speciale aflevering van de *SG-redactie*; L. Brunt & J.J. Godschalk, *Jrg. 38* (1991).

53. D. Houtman, 'Werkloosheid, arbeidsplicht en sociale rechtvaardigheid. Oordelen over rechten en plichten van werklozen', *SG*, Jrg. 38 (1991), p. 144 e.v.

54. C.E. Vervoort, 'Prolegomena tot de sociologie van de welvaartsstaat', *SG*, Jrg. 10 (1963), p. 65 e.v.

55. J. Berting, 'De opvattingen van Homans en Blau over sociale rechtvaardigheid', *SG*, Jrg. 173 (1970), p. 452 e.v.;

D.L. Philips, 'The normative standing of economic inequalities', *SG*, Jrg. 30 (1983), p. 318 e.v.;

J. Berting, 'Maatschappelijke ontwikkeling, individuele mensenrechten en rechten van collectiviteiten', *SG*, Jrg. 35 (1988), p. 24 e.v.;

D. Houtman, *o.c.*, (1991).

56. Zie Kruijt & Vellinga, *o.c.*, en voorts: L.B. van Snippenburg, 'Klassenperceptie en klasse-identificatie in de Verenigde Staten: overzicht van een kwantitatieve onderzoekstraditie', *SG*, Jrg. 36 (1989), p. 8; G. Nijhof, 'Opvattingen over de persoonlijke maatschappelijke positie van arbeiders', *SG*, Jrg. 24 (1977), p. 352 e.v.; J. Berting, *o.c.* (1977), p. 352 e.v.; R. Eisinga, A. Carton & J. Lammers, 'Nederlanders en Vlamingen over oorzaken van sociaal-economische ongelijkheid tussen allochtonen en autochtonen', *SG*, Jrg. 39 (1992), p. 4 e.v.